

МЕХАНІЗМ РОЗВ'ЯЗАННЯ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОГО КОНФЛІКТУ

ALTERNATIVE REMEDIES IN THE PROCEDURAL MECHANISM FOR RESOLVING CRIMINAL LAW CONFLICT

Сімонцева Л.О., старший викладач
кафедри галузевого права історико-юридичного факультету
Херсонський державний університет

Стаття присвячена висвітленню однієї з актуальних проблем кримінального процесу – механізму розв'язання кримінально-правового конфлікту. Встановлено, що кримінально-правовий конфлікт є видом правового конфлікту та являє собою сукупність взаємопов'язаних, формально закріплених прийомів та способів, які реалізуються та забезпечуються державою і спрямовані на забезпечення прав та інтересів його учасників шляхом досягнення конструктивного рішення.

Охарактеризовано механізм розв'язання кримінально-правового конфлікту як формально визначений процес переведення стану протидії (напруги) у кримінально-правових відносинах на вирішення проблеми, що призвела до зіткнення інтересів, на підставі взаємодії учасників конфлікту та уповноважених на вирішення цього конфлікту осіб. Реалізація механізму розв'язання кримінально-правового конфлікту здійснюється за допомогою юридичних засобів з метою задоволення публічних та приватних інтересів у кримінально-правовій сфері.

Встановлено, що засоби механізму розв'язання кримінально-правового конфлікту знаходять своє закріплення у кримінально-правових та кримінально-процесуальних нормах. Це пов'язане з тим, що норми кримінального права є матеріальними та встановлюють зміст відносин щодо вирішення кримінально-правового конфлікту. Зі свого боку кримінально-процесуальні норми визначають процедуру застосування норм матеріального права щодо розв'язання кримінально-правового конфлікту та відповідний порядок діяльності компетентних державних органів щодо їх реалізації. У статті також охарактеризовано наявність каральних та відновлювальних (альтернативних) засобів вирішення кримінально-правового конфлікту.

У статті наведені приклади співвідношення норм матеріального і процесуального кримінального права України. Це дало можливість висвітлити процес реалізації механізму розв'язання кримінально-правового конфлікту у сучасному українському законодавстві як взаємодію матеріальних і процесуальних норм, що спрямована на подолання протистояння між сторонами кримінально-правового конфлікту.

Ключові слова: кримінально-правовий конфлікт, розв'язання кримінально-правового конфлікту, кримінальне переслідування, альтернативи кримінальному переслідуванню.

The article is dedicated to highlighting one of the pressing problems of the criminal process – the mechanism of solving the criminal conflict. It is established that a criminal conflict is a type of legal conflict. The content of a criminal conflict is a set of interrelated, formally entrenched techniques and methods. Together, legal techniques and methods form the means that are implemented and provided by the state. The purpose of the funds is to secure the rights and interests of the parties to the criminal conflict by reaching a constructive decision.

The mechanism of resolving a criminal conflict is a formally defined process of translating a state of counteraction (tension) in criminal relations to a solution of a problem that has led to a conflict of interests. It is based on the interaction of the parties to the conflict and the persons empowered to resolve the conflict. The mechanism of resolving the criminal conflict is implemented through legal means in order to satisfy the public and private interests in the criminal sphere.

It has been established that the means of the mechanism of resolving the criminal conflict find their place in the criminal and criminal procedural norms. This is due to the fact that the rules of criminal law are substantive and establish the substance of the relationship to resolve the criminal conflict. For their part, criminal procedural rules determine the procedure for the application of substantive law to resolve a criminal conflict and the appropriate procedure for the activity of competent state bodies to implement them. The article also describes the presence of punitive and restorative (alternative) means of resolving the criminal conflict.

The article gives examples of correlation of legal norms of substantive and procedural criminal law of Ukraine. This made it possible to justify the process of implementation of the mechanism of resolving the criminal conflict in the current Ukrainian legislation. It is presented as an interaction of substantive and procedural norms, aimed at overcoming confrontation between the parties to the criminal conflict.

Key words: criminal legal conflict, resolution of legal conflicts, alternatives to criminal prosecution, exemption from criminal liability, termination of the criminal proceedings, conciliation procedure.

Постановка проблеми. Діалектика суспільних відносин формується на підставі філософського принципу єдності і боротьби протилежностей. У зв'язку з цим конфлікт завжди виступає природним проявом суспільного життя, специфічною взаємодією між людьми. Відповідно, завданням держави виступає пошук засобів вирішення соціального конфлікту з метою перетворення його з деструктивної форми на конструктивну. Ця державна діяльність щодо забезпечення конструктивного вирішення соціального конфлікту виступає предметом наукового пошуку та формує конфліктологічну парадигму, яка пронизує всі сфери людського буття. Значне місце серед багатьох видів соціальних конфліктів посідає кримінально-правовий конфлікт, який характеризується великим рівнем суспільної небезпечності і тяжкістю спричиненої шкоди. Відповідно, пошук дієвих засобів вирішення цього конфлікту, результат застосування яких задовольняв би всіх його учасників, є першорядним завданням як теоретиків, так і практиків.

Стан наукового дослідження. Питання сутності кримінально-правового конфлікту, його перебігу, ролі та значення і безпосередньо засобів його дієвого вирішення та профілактики стали предметом дослідження філософії

права, правової теорії, юридичної психології, юридичної конфліктології, кримінально-правової теорії та процесу. До проблем вирішення соціального та кримінально-правового конфлікту у своїх роботах зверталися Ю. Баулін, С. Бобровник, І. Войтюк, В. Кондрюкова, Я. Любченко, В. Маляренко, В. Нор, О. Сенік, Г. Усатий, І. Фойницький та інші. Усі ці дослідження створили наукове підґрунтя для подальшого розвитку та удосконалення процесуального механізму вирішення кримінально-правового конфлікту.

Мета і завдання цієї статті полягають у здійсненні аналізу та упорядкуванні уявлень про механізм розв'язання кримінально-правового конфлікту, його визначення, ознаки, завдання та функції.

Виклад основного матеріалу. Уявлення про процесуальну природу механізму вирішення (розв'язання) кримінально-правового конфлікту вимагає з'ясування сутності кримінально-правового конфлікту, особливостей його перебігу та можливих шляхів вирішення. Оскільки саме вони зумовлюють місце і роль механізму його вирішення в українській правовій системі.

Звертаючись до теорії правового конфлікту, слід відзначити, що її розвитку сприяла зміна позицій у конфліктології щодо змісту та результатів соціального конфлікту.

Початкове уявлення про конфлікт як негативне явище, яке потребувало придушення, перетворилося на його сприйняття як конструктивного явища, що потребує управління. Натепер парадигма розв'язання соціального конфлікту як основа удосконалення суспільних відносин виступає одним з провідних напрямів розвитку сучасної науки.

З філософської точки зору конфлікт розглядається як важко вирішуване протиріччя [1, с. 299]. З психологічної точки зору – як гострий спосіб розв'язання значимих протиріч, що супроводжується негативними емоціями та почуттями, або як хвороба спілкування [2, с. 7]. Однак головним елементом у понятті конфлікту виступає все ж таки соціальний складник. Це дає підставу визначати, що основою всіх видів конфліктів виступає соціальний конфлікт. Ця категорія стала відомою завдяки теорії відкритого суспільства М. Вебера. Учений характеризував суспільство як систему, що саморозвивається, а головними її елементами визначав окремих індивідів, соціальні групи, соціальні спільноти, соціальні організації та соціальні інститути, які конфліктують, і цей конфлікт є рушієм суспільних змін [3, с. 260, 284].

Теорія соціального конфлікту продовжує розвиватися і у поглядах сучасних учених. Зокрема, В. Кондрюкова, ґрунтуючись на «теоремі Томаса», визначає природу формування соціального конфлікту. Так, якщо розбіжність інтересів між людьми або групами не сприймається і не відчувається як протистояння, зазначає авторка, то вона не призводить до конфлікту. Однак усвідомлення конфлікту та негативна реакція на загрозу (уявну чи реальну), яку він може спричинити, перетворює уявний конфлікт на справжній [4, с. 195]. Відповідно, конфлікт виступає цілком природним елементом процесу функціонування та розвитку суспільства і тільки уміле його регулювання дає можливість усунення наявних у суспільстві протиріч.

Враховуючи, що сфер, в яких виникають, формуються і змінюються суспільні відносини, велика кількість, ми можемо говорити й про те, що видів соціального конфлікту досить багато. Це підтверджують і численні класифікації, які наявні натепер у науці. Так, А. Рибалкін визначає, що вивчення соціального конфлікту багатьма науками: соціологією, політологією, історією, юриспруденцією тощо, визначило наявність відповідних видів конфліктів. І всі види конфліктів (політичний, юридичний, економічний), зазначає науковець, є лише підвидами соціального конфлікту в широкому розумінні цього поняття [5, с. 117]. Слід відзначити, що критеріїв вирішення типу конфлікту досить багато: форми перебігу, тривалість, стадії розвитку, наслідки, способи регулювання, сфери виникнення тощо.

Проаналізовані нами класифікації дають можливість зайняти позицію, що правовий конфлікт сам по собі є видом соціального конфлікту у юридичній сфері. Це підтверджують і наукові розвідки. Зокрема, С. Бобровник визначає, що «правовий конфлікт – це стан двостороннього зв'язку суб'єктів, який заснований на правовому протиріччі, що характеризується порушенням або перешкодою в реалізації ними своїх інтересів і є причиною розвитку або кризи суспільних відносин [6, с. 29]. О. Сенік розкриває правовий конфлікт як «протиборотство сторін, що спричиняє правові наслідки, у якому бодай один з елементів має правовий характер, і розв'язати яке можна за допомогою правових засобів» [7, с. 3]. Таким чином, провідною ознакою відмежування юридичного конфлікту від соціального, на нашу думку, слід вважати використання правової системи для вирішення конфлікту, тобто цілеспрямованого переведення його у юридичну площину.

Враховуючи, що більшість учених пов'язують правовий конфлікт з певною сферою правовідносин [7, с. 8; 8, с. 48–49], то і самою відомою класифікацією правового конфлікту є галузева. Зокрема, виділяють цивільно-правовий, цивільно-процесуальний, кримінально-процесуальний, міжнародно-правовий, трудовий, сімейний,

адміністративно-правовий, фінансово-правовий, кримінально-правовий, кримінально-виконавчого права та інші.

У межах нашого дослідження інтерес становить саме кримінально-правовий конфлікт, який визначається ученими як зіткнення, що виникає у сфері кримінально-правових відносин та торкається інтересів учасників тих чи інших суспільних відносин, викликаючи протиріччя між особою, що скоїла злочин, і особами, які постраждали у результаті її протиправної поведінки [9, с. 327].

Зазначений тип конфлікту має всі ознаки, що притаманні правовим конфліктам [6, с. 30], зокрема: 1) заснований на неполаданому протиріччі між сторонами конфлікту, що зумовлюється ступенем суспільної небезпеки та розміром спричиненої шкоди потерпілій особі; 2) носить деструктивний характер, оскільки посягає на основні, охоронювані державою, суспільні відносини, права, свободи та інтереси: а) порушує структуру суспільних відносин, створюючи «розрив» між правами та обов'язками; б) створює перешкоди для реалізації суб'єктивного інтересу; 3) тягне за собою певні правові наслідки для учасників конфлікту. Однак у кримінально-правовому конфлікті порівняно з іншими видами слід звертати увагу на такі особливості, як: ступінь суспільної небезпечності вчиненої та обов'язковості реалізації компенсаторної функції у вигляді покарання та відшкодування шкоди, що зумовлене не тільки бажанням потерпілого, але й позицією суспільства/держави. У зв'язку з цим необхідність формування належного механізму розв'язання кримінально-правового конфлікту є першорядною задачею держави на рівні правового регулювання з урахуванням визначених нами особливостей кримінально-правового конфлікту.

Вважається, що вирішення конфлікту – це та чи інша позитивна дія, яка впливає на остаточний результат. Однак прихильники системного підходу знайшли можливість розглянути зазначені дії як певну послідовну, взаємопов'язану систему, яка дає можливість здебільшого отримати очікуваний результат, та надали йому назву «механізм». Саме поняття «механізм» є досить поширеним серед представників різних сфер, у тому числі й серед науковців різних галузей, хоча його походження пов'язане з механікою. Водночас словник іншомовних слів акцентує на грецькому походженні терміна та визначає механізм як: «сукупність проміжних станів або процесів будь-яких явищ» [10, с. 431]. Вважаємо, що найбільш прийнятною для юридичних наук щодо змісту поняття «механізм» є позиція Ю. Андрійчука, який доходить висновку, що механізм утворюється певним набором взаємопов'язаних та тісно взаємодіючих між собою елементів з метою вирішення спільних завдань і досягнення загальної мети існування такого механізму. Систему такого процесу, вважає науковець, становлять процеси, прийоми та методи, що дають можливість досягти коротко- та довгострокових цілей, пов'язаних з прийняттям правильних рішень [11]. Це поняття, на нашу думку, легко розкриває й сутність механізму вирішення кримінально-правового конфлікту.

Урахування сучасного світового досвіду вирішення кримінально-правового конфлікту дає можливість говорити про те, що його вирішення натепер здійснюється у своїй більшості шляхом, передбаченим у нормах кримінального та кримінально-процесуального права, тобто за допомогою юридичного механізму. Ми погоджуємося з думкою Г. Усатого стосовно того, що саме юридично закріплений механізм вирішення кримінально-правових конфліктів є найефективнішим, оскільки сприяє подоланню суперечностей законним шляхом [12] через окреслення правового статусу сторін конфлікту, який дає їм можливість дійти до взаємовигідного (компрімісного) рішення. Відповідно, слушною є позиція і Л. Зайцевої стосовно того, що юридикація конфлікту є переходом від хаотичного, неформалізованого і по суті силового (явно чи неявно) соціального конфлікту до юридично формалі-

зованого, упорядкованого і такого, що може бути вирішений офіційним шляхом, юридичного конфлікту [9, с. 329].

При цьому ми акцентуємо увагу на тому, що такий механізм має не тільки давати можливість розв'язувати конфлікт, але й передбачати елементи керування ним. Така позиція конструктивного підходу до вирішення юридичного конфлікту з урахуванням необхідності управління ним потребує наявності у механізмі розв'язання кримінально-правового конфлікту таких елементів: нормативне закріплення засобів вирішення конфлікту, визначення правового статусу суб'єктів механізму вирішення конфлікту, стратегії реалізації засобів вирішення конфлікту.

Механізм вирішення кримінально-правового конфлікту традиційно перебуває під контролем держави, оскільки він спричиняє шкоду охоронюваним державою інтересам та несе значну суспільну небезпеку. При цьому держава в особі органів досудового розслідування та суду бере на себе зобов'язання щодо здійснення кримінального переслідування з метою вирішення кримінально-правового конфлікту у відповідності до чинного законодавства. Закріплення засобів вирішення кримінально-правового конфлікту здійснюється у нормах кримінального права та кримінально-процесуальних нормах. Це пояснюється тим, що норми кримінального права є уособленням матеріального права та встановлюють зміст відносин щодо вирішення кримінально-правового конфлікту. Своєю чергою кримінально-процесуальні норми визначають процедуру застосування норм матеріального права та відповідний порядок діяльності компетентних державних органів. Тобто, як визначає В. Навроцький, кримінально-процесуальні норми виступають формою застосування матеріальних норм кримінального права і визначаються ними [14, с. 38]. Отже, норми Кримінального процесуального кодексу України виступають формою реалізації механізму вирішення кримінально-правового конфлікту, що прописаний у нормах Кримінального кодексу України.

Відповідно до ст. 2 КПК України впровадженій у КПК України механізм вирішення кримінально-правового конфлікту має на меті захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, охорону прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження, а також забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду з тим, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини [13]. При цьому слід відзначити, що способи досягнення поставленої мети механізму розв'язання кримінально-правового конфлікту, відповідно до сучасної парадигми врегулювання кримінально-правових відносин, поділяються на каральні та відновні [15, с. 139].

Традиційний каральний спосіб вирішення кримінально-правового конфлікту знаходить своє відбиття у розділі X «Покарання та його види» та розділі XI «Призначення покарання» Кримінального кодексу України

[16]. Ці статті реалізуються у порядку, передбаченому главою 28 КПК України «Судовий розгляд», та уособлюються у ст. 368 КПК України «Питання, що вирішуються судом при ухваленні вироку» та ст. 374 КПК України «Зміст вироку» [13].

Переоцінка традиційних каральних способів вирішення кримінально-правового конфлікту відбулася на початку ХХ століття та призвела до розширення диспозитивних засад вирішення кримінально-правового конфлікту у західній кримінально-правовій та кримінально-процесуальній доктрині. Застосування нетрадиційних (альтернативних) засобів вирішення кримінально-правового конфлікту на базі домовленостей та примирення призвело до формування так званого неформального (відновного, реституційного) правосуддя.

В Україні зазначені зміни зумовлюються появою інституту кримінального проступку, поняття якого буде введено до Кримінального кодексу України після набрання чинності 01.01.2020 року Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень» [16]. Реалізація цих норм забезпечуватиметься параграфом 1 глави 30 КПК України «Спрощене провадження щодо кримінальних проступків» [13]. Також у Кримінальному кодексі України протягом 2011–2015 років у розділі «Звільнення від кримінальної відповідальності» з'явилися нові редакції статей 45 «Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із дійовим каяттям», ст. 46 «Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим», ст. 47 «Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з передачею особи на поруки» [16]. Механізм реалізації цих матеріальних норм, які закріплюють альтернативні засоби вирішення кримінально-правового конфлікту, відбивається у параграфі 2 глави 24 КПК України «Звільнення особи від кримінальної відповідальності», розділі VI КПК України «Особливі порядки кримінального провадження», що розкриває особливості реалізації кримінального провадження на підставі угод щодо примирення обвинуваченого з потерпілим та між прокурором та підозрюваним чи обвинуваченим про визнання винуватості (глава 35 КПК України).

Висновки. Отже, аналіз наукових розвідок, присвячених сутності кримінально-правового конфлікту та проблемам його подолання, дає нам можливість визначити механізм розв'язання кримінально-правового конфлікту як сукупності взаємопов'язаних, формально закріплених прийомів та способів, які реалізуються та забезпечуються державою і спрямовані на забезпечення прав та інтересів його учасників шляхом досягнення конструктивного рішення. Натепер механізм розв'язання кримінально-правового конфлікту має в своєму арсеналі каральні та альтернативні засоби, які спрямовані на конструктивне вирішення конфліктної ситуації та закріплені у кримінально-процесуальних і кримінально-правових нормах.

ЛІТЕРАТУРА

1. Філософський енциклопедичний словник / За ред. В.І. Шинкарука. Київ : «Абрис», 2002. 751 с.
2. Конфліктологія : навчальний посібник / Л.М. Герасіна, М.П. Требін, В.Д. Воднік та ін. Харків : Право, 2012. 128 с.
3. Киричок О.Б. Філософія : підручник для студентів вищих навчальних закладів. Полтава : РВВ ПДАА, 2010. 381 с.
4. Кондрюкова В. Загальна теорія конфлікту. *Вісник Академії управління МВС*. 2007. № 2–3. С. 194–204.
5. Рибалкін А.О. Сутність, юридична природа та класифікація соціальних конфліктів. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2013. № 1. С. 116–120.
6. Бобровник С. Правовий конфлікт: поняття, ознаки, природа та різновиди. *Вісник Академії правових наук України*. 2011. № 1(64). С. 26–33.
7. Сенік О.М. Загальна теорія правового конфлікту : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Львів, 2013. 22 с.
8. Іванов В.М., Іванова О.В. Юридична конфліктологія : навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. Київ : МАУП, 2004. 224 с.
9. Зайцева Л.Л. Альтернативное разрешение уголовно-правовых конфликтов: теоретические и правовые основы. *Право и демократия*: сб. науч. тр. / Редкол.: В.Н. Бибило (гл. ред.) и др. Минск : БГУ, 2016. Вып. 27. С. 320–332.
10. Словник іншомовних слів / за заг. ред. О.С. Мельничука. Київ, 1974. 776 с.

11. Андрійчук Ю.А. Теоретична сутність та зміст поняття «механізм». URL: http://ena.lp.edu.ua/bitstream/ntb/28900/1/005_010_010.pdf (дата звернення: 27.09.2019 р.).
12. Усатий Г.О. Теоретико-правові засади визначення сутності кримінально-правового конфлікту. *Право і громадянське суспільство*. 2014. № 1. URL: <http://cslaw.knu.ua/index.php/item/153-teoretyko-pravovi-zasady-vyznachennya-sutnosti-kryminalno-pravovoho-konfliktu-usatyi-h-o> (дата звернення: 27.09.2019 р.).
13. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення: 27.09.2019 р.).
14. Українське кримінальне право. Загальна частина : підручник / за ред. В.О. Навроцького. Київ : Юрінком Інтер, 2013. 712 с.
15. Коваль О. Альтернативні способи врегулювання кримінально-правових відносин. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. № 10. С. 139–143.
16. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/> (дата звернення: 27.09.2019 р.).
17. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень : Закон України від 22.11.2018 № 2617-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/> (дата звернення: 29.09.2019 р.).